

Risknytt nr 1-2004

Innehåll:

- Några rader från ordföranden, sid 1
- Tjernobyseminariet, sid 3
- Riskprojekt inom samhällsvetenskap och humaniora, sid 5
- Kommande möten, sid 7
- Nya medlemmar, sid 7

Några rader från ordföranden

Det har gått en tid sedan förra numret av Risknytt (nr 3-4 2003) distribuerades. I gengäld kommer nu två nummer ganska tätt inpå varandra.

Under andra halvåret 2003 har Riskkollegiet genomfört två arrangemang. Det första var seminariet *Att överdriva eller förringa risker*, den 23 september. Ovanligt många medlemmar deltog vid detta tillfälle. Dokumentationen från de olika inslagen vid seminariet är omfattande. Den kommer att publiceras i nästa nummer av Risknytt, som får karaktär av ett specialnummer.

Den 2 december initierade redaktör Claes-Göran Kjellander en diskussion på temat *Finns det en "sanning" om Tjernoby? Motsägelser – Myter – Medier*. I detta nummer av Risknytt finns ett referat från mötet. Numret innehåller även en redovisning av Lennart Sjöberg om det första riskprojektet inom samhällsvetenskap och humaniora. Projektet initierades i mitten av 1970-talet och har avkastat ett 30-tal rapporter, vilka numera finns tillgängliga på internet.

Inför detta nummer av Risknytt har varken redaktören Marie Haag-Grönlund eller jag fått upp spåret på någon doktorsavhandling som nyligen har lagts fram av en medlem. Detta "stående" inlägg i Risknytt utgår därför denna gång. Vi vädjar till medlemmarna att hålla oss underrättade om förestående disputationer bland Riskkollegiets doktorander!

Jag nämnde i förra numret *The First Nordic Conference on Emerging Risks and Regional Economic Development* i Karlskoga 24-25 november 2003. Konferensen utgjorde en uppföljning av ett OECD-projekt och anordnades i regi av bl.a. Räddningsverket (samordnande), Arbetsmiljöverket, NUTEK och Socialstyrelsen. Bland de många konferensbidragen kan nämnas ett av vår vice ordförande Ann Enander på temat "Emerging risks in a social context". Som företrädare för Riskkollegiet deltog jag vid den avslutande sessionen med några reflektioner på temat *The Need for Cross Sector Cooperation in Future Risk Management and Society Development*. Anförandet gav mig också tillfälle att presentera Riskkollegiets verksamhet. Kanske ledde det till att några av de närvarande blev intresserade av medlemskap i kollegiet.

Riskkollegiet hade under år 2003 förmånen att kunna räkna in fem stödjande organisationer, nämligen Kemikalieinspektionen, Räddningsverket, Strålskyddsinstitutet, Krisberedskapsmyndigheten samt Elforsk. Fr.o.m. nästa år tillkommer dels *Analysgruppen vid KSU*, dels *Naturvårdsverket*.

Analysgruppen vid KSU är en självständigt arbetande expertgrupp som deltar i samhällsdebatten om kärnkraft och strålning. Genom KSU (Kärnkraftsäkerhet och Utbildning AB) är gruppen knuten till kraftindustrin. Gruppen utser själv sina ledamöter efter vetenskaplig kompetens, branschfarenhet och personligt engagemang.

riskkollegiet

svensk förening för riskvetenskap

Under 2002 och 2003 har de flesta av Riskkollegiets evenemang anordnats i nära samverkan med Naturvårdsverket. Det hänger samman med att Naturvårdsverket i början av år 2002 gav Riskkollegiet tillstånd att under två år disponera vissa medel som tidigare hade utbetalats till kollegiet för andra ändamål än som ursprungligen avsetts. I december 2003 kunde styrelsen överlämna en ekonomisk slutredovisning till Naturvårdsverket, som nu har godkänt redovisningen. Godkännandet innebär bl.a. att Naturvårdsverket anses ha varit stödjande organisation till Riskkollegiet under de senaste tre åren och redan har betalt avgift som stödjande organisation under åren 2004 – 2005. Ett stort tack till Naturvårdsverket, vars stöd i praktiken har haft en avgörande betydelse för Riskkollegiets ekonomiska ställning. En utförligare presentation av den godkända slutredovisningen kommer att ges vid årsmötet. Datum för detta är torsdag 15 april 2004 (eftermiddagen).

Inför år 2004 räknar jag alltså med att vi har sju stödjande organisationer. Ett brev med begäran om betalning av avgiften om 10 000 kr kommer att skickas ut till samtliga (utom givetvis Naturvårdsverket) efter årsmötet. Till brevet kommer att fogas verksamhetsberättelsen inklusive årsredovisningen för år 2003.

Risker i det finansiella systemet var rubriken på ett seminarium som Riskkollegiet anordnade den 18 februari i samarbete med Riksbanken och Centrum för riskforskning vid Handelshögskolan i Stockholm. Jag hoppas att ett referat från detta seminarium ska kunna återfinnas i ett tredje nummer av Risknytt senare i vår.

I förra numret skrev jag följande, som det är angeläget att upprepa: Meddela kansliet alla ändringar av adress och telefon (även e-mailadress)! Jag vill också påminna om den förteckning över Riskkollegiets medlemmar som finns på hemsidan, www.riskkollegiet.nu. Den förteckningen är emellertid långt ifrån komplett. Naturligtvis förs inga namn in på hemsidans medlemsförteckning utan ett uttalat medgivande av var och en att så får ske. Förteckningens syfte är emellertid att underlätta både för föreningens medlemmar att komma i kontakt med varandra och för andra intresserade att komma i kontakt med föreningsmedlemmar som är verksamma inom skilda områden. Om detta syfte ska kunna nås, behöver förteckningen på hemsidan bli mer omfattande än för närvarande. Jag ber därför Dig som är medlem men inte hittar Ditt namn i medlemsförteckningen på www.riskkollegiet.nu: *Meddela kansliet eller webbredaktören (adresser, se sista sidan) att Du medger att uppgifter ur medlemsregistret om Dig får läggas ut på föreningens hemsida!*

Slutligen en reflektion om hantering av risker och säkerhetsfrågor av en art som några av föreningens medlemmar säkert är väl förtrogna med, men som andra medlemmar mera sällan kommer i kontakt med. Under den nyss genomförda konferensen *Stockholms Internationella Forum 2004: Att förebygga folk mord* var jag knuten till sekretariatet som "frivillig medarbetare". Det innebar att fungera som en av många kuggar i ett komplicerat konferensmaskineri. Uppgifterna gällde typiska serviceuppgifter som att tjänstgöra vid informationsdiskar, öppna bildörrar när poliseskorter anlände till konferenslokalerna och till mottagningar på andra platser, dela ut material till deltagarna, vara vägvisare mellan olika konferenslokaler samt att bidra till en smidig lösning av praktiska problem som alltid uppstår vid stora evenemang. Åtskilliga deltagare var sådana som hade behov av en hög säkerhetsnivå. Uppgiften gav möjlighet att "underifrån" se dels hur säkerhetstänkandet genomsyrade alla förberedelser, dels hur olika inblandade myndigheter i praktiken arbetade för att säkerställa att de olika arrangemangen skulle kunna genomföras utan risker för de många deltagarna och andra medverkande. Det kändes meningsfullt att på detta sätt bidra till genomförandet av en konferens kring en av vår tids viktigaste frågeställningar.

Olof Söderberg

Den 2a december inbjöd Riskkollegiet, med stöd av Naturvårdsverket, till årets sista seminarium

Finns det en "sanning" om Tjernobyl? Motsägelser – Myter - Medier

Redaktör Claes-Göran Kjellander (tidigare medarbetare vid DN:s ledarredaktion) initierade, utifrån en genomgång av FN-analyser om Tjernobylolyckans konsekvenser, en diskussion om varför det i media görs så olika bedömningar av riskerna för dem som drabbades av olyckan. Presentationen baserades på Strålningskommitténs och UNICEF:s rapporter om olyckan i Tjernobyl.

Bakgrundsfakta

I korthet gav rapporterna följande kvantifiering av dödlighet och annan hälsopåverkan:

Akuta strålskador:	Minst 11 avlidna Minst 134 strålskadade
Sköldkörtelcancer:	ca 2000 Minst 10 dödsfall

I vissa delar av den drabbade regionen är jodbrist ett hälsoproblem – man talar till och med om "strumadistrikt", områden där jodbrist lett till en påfallande hög frekvens av sköldkörtelrelaterade sjukdomar. Detta är orsaken till frekvensen av sköldkörtelcancer bland barn och ungdomar. Individer med jodunderskott har absorberat radioaktivt jod. Det finns bland experter förvåning över frekvensen av sköldkörtelcancer, men också en betydande självkritik inför det faktum att man inte direkt efter olyckan kunnat göra en korrekt riskanalys.

Förutom detta finns inga tecken på några större hälsoeffekter från strålningsexponering. Det finns inga vetenskapliga belägg för någon allmän cancerökning eller för ökad mortalitet på grund av exponering för strålning efter olyckan i Tjernobyl. Särskilt anmärkningsvärt är att frekvensen av leukemi, en cancerform med kort latenstid, inte har ökat ens bland de räddningsarbetare som erhöll de högsta doserna. Bland experter antogs allmänt att man skulle tvingas notera en märkbar ökning av leukemi.

Om frekvensen av faktiska hälsoeffekter, undantaget sköldkörtelcancer, är lägre än befarat så är frekvensen av upplevda hälsoeffekter desto högre. Ca sju miljoner personer upplever sig som offer för olyckan. Upplevda hälsoproblem är bland andra oro för cancer och andra strålningsrelaterade sjukdomar och känslan av sjukdom som ett normalillstånd. Detta förstärks inte sällan av att läkare, lärare och andra auktoritativa företrädare för samhället också bidrar till att människor känner sig dömda eller stigmatiserade, som hjälplösa offer för en olycka som vållats av en överhet som man varken kan eller får kontrollera.

Om det saknas dokumenterade bevis för strålningsrelaterade hälsoeffekter, med ovan nämnda undantag, så finns det desto fler belägg för andra indirekta hälsoeffekter hos den drabbade befolkningen. Detta gäller i huvudsak psykosociala och socioekonomiska faktorer som arbetslöshet, dålig kost, fattigdom, missbruk, depression och stress.

“ Särskilt anmärkningsvärt är att frekvensen av leukemi, en cancerform med kort latenstid, inte har ökat ens bland de räddningsarbetare som erhöll de högsta doserna.”

I ett inledande skede evakuerades 116 000 från områden där dosekvivalenten översteg 5mSv per år. I ett senare skede evakuerades ytterligare 220 000 där dosekvivalenten översteg 1mSv, en åtgärd som inte grundas på medicinska eller andra grundfakta, och som vid motsvarande tillämpning i Sverige skulle leda till helt orimliga evakueringar. UNICEF-rapporten visar att hälsotillståndet var bättre hos de återinflyttade.

“ Svårigheter att kommunicera risker har sannolikt lett till större skada än själva olyckan genom att stora grupper drabbas av stadigvarande oro.”

Olika åtgärder genomfördes för att bistå befolkningen. För de evakuerade byggdes 130 000 bostäder och 145 000 platser i förskolor och skolor, olika former av bidragsmöjligheter infördes och gas tillhandahölls som energikälla, för att undvika att kontaminerat träbränsle användes. En omfattande kontrollapparat för hälsotillstånd och livsmedel byggdes upp.

Ett stort antal forskningsprojekt fortsätter att dokumentera skadeeffekterna.

Nyhetsbevakning

Nyhetsbevakningen inom strålningsområdet är komplicerad. Kunskapen om strålning är rudimentär både hos journalister och allmänhet. Det inbjuder ofta till spektakulär nyhetsförmedling, till exempel när självutnämna experter tvärsäkert uttalar sig rubrikvänligt om risker och effekter av strålning. Det finns också en politisk aspekt, som inte minst blev tydlig under månaderna efter Tjernobylyolyckan, då det förekom politiska påtryckningar för att de ansvariga myndigheterna skulle fastställa politiskt korrekta gränsvärden. Politiker agerade också med anspråk på att förfoga över vetenskaplig kunskap, vilket ställde medier och allmänhet inför svåra trovärdighetsbedömningar.

Det är viktigt att fackkunniga får utrymme i nyhetsförmedling och opinionsbildning. Medierna befinner sig i en svår situation då många människor är helt övertygade om en viss "sanning" och upplever allt ifrågasättande som desinformation. Exempel finns från hemsidor på nätet där siffror på hälsoeffekter redovisas, vilka helt saknar belägg. Ibland används felaktigt lösryckta uppgifter, som kan vara korrekta om de sätts in i rätt sammanhang och förklaras. Andra exempel på tveksam nyhetsinformation är vinklade insändare, som sänds in till kända medier, för att sedan citeras med referens till nyhetsmediet.

Svårigheter att kommunicera risker har sannolikt lett till större skada än själva olyckan genom att stora grupper drabbas av stadigvarande oro. Detta gäller inte bara inom Tjernobylys närområde, utan sannolikt också i perifert påverkade områden som Sverige. Som exempel nämndes att äldre personer i norra Sverige, som med tanke på latenstiden för uppkomst av cancer riskfritt skulle kunna ha fortsatt att leva på fiske, jakt och bär- och svamplockning, 1986 skrämdes för att äta normal kost.

Kommunikationens roll för de samlade hälsoeffekterna skulle kunna bedömas i ett forskningsprojekt.

I dagens samhälle finns en trend att misstro auktoriteter och en acceptans av överdriven försiktighet i enskilda frågor utan att dessa sätts in i ett större sammanhang. Ett belysande exempel från ett annat område är att antalet vaccinationer mot "barnsjukdomar", som t.ex. mässling, är lågt i vissa delar av Stockholm på grund av befarade risker med vaccinationen, medan riskerna med en eventuell infektion inte beaktas. (Det kan tilläggas att den vetenskapliga tidskrift som först publicerade uppgifter om risken med vaccinationer i dagarna har beklagat publiceringen – underlaget var inte korrekt.)

Det riskfria samhället finns inte och därför bör experter och myndigheter i större utsträckning kommunicera ett riskjämförande synsätt.

Ett särskilt problem i Tjernobyloområdet är den politiska turbulensen. När olyckan inträffade 1986 fungerade fortfarande Sovjetunionen. En följd av detta var att befolkningen inte fick information, att inte bara själva olyckan utan även information om hur man skulle kunna skydda sig hemlighölls, att människor under lång tid misstrodde all information även från internationella myndigheter samt slutligen att de berörda länderna efter Sovjetstatens sönderfall hamnade i ett ekonomiskt och politiskt kaos. Vitryssland och Ukraina är i dag i praktiken på nytt diktaturstater, med mycket begränsad förmåga och vilja att samarbeta med internationella organ och med stora ekonomiska problem. Även Ryssland har svårt att hantera den ekonomiska och sociala situationen i området.

Mottagligheten vid kommunikationstillfället är en viktig aspekt att beakta. I Sverige var myndigheterna överambitiösa vid Tjernobylolyckan och gav onödiga rekommendationer som skapade mera oro än skydd. Av detta kan man dra lärdomen att generella rekommendationer är att föredra och att man ej i onödan bör gå ut med rekommendationer riktade till enskilda.

Medierna saknar nästan helt kvalificerade kunskaper inom det naturvetenskapliga området på chefsnivå och bland rubriksättare. Ett välkänt mediekoncept är att först väcka fruktan och sedan komma med en lösning.

Vid riktiga krissituationer fungerar som regel media väl. Ett problem kan då i stället vara att olika budskap förmedlas eller bristen på pedagogik när information lämnas från myndigheterna.

Några idéer till lösningar föreslogs:

- Mediologiken går knappast att ändra på - det är därför viktigt att lära sig kommunicera i detta landskap. Kunniga får inte gömma sig eller förtrötta, utan våga medverka i det offentliga samtalet.
- Kritiskt tänkande kan läras ut på alla stadier i utbildningen. Men i den vetenskapliga utbildningen, framför allt inom naturvetenskaperna, bör man också beakta behovet av att förmedla kunskap till en vidare allmänhet via medierna.
- Vid beredskapsövningar skulle även kommunikation av händelser kunna ingå som övning.

Titus Kyrklund

Det första riskprojektet inom samhällsvetenskap och humaniora

År 1975 blev jag tillfrågad av SALFO (en föregångare till FRN) om jag ville leda ett forskningsprojekt som skulle göra en översikt av riskforskning med inriktning på samhällsanalys av riskhantering. Det var en spännande utmaning och jag engagerade mig gärna i den.

På den tiden var ju riskforskning ett nytt begrepp för samhällsvetare och humanister, och projektet kom att i viss mån spela rollen av väckarklocka. Det var stimulerande, och många forskare gav sig gärna in på riskområdet. Tiden var ju också sådan att risk hade blivit ett centralt begrepp i det politiska skeendet - tänk bara på riksdagsvalet 1976 och Harrisburgolyckan 1979 med åtföljande folkomröstning om kärnkraften, där riskfrågorna var centrala.

Det direkta resultatet av projektet blev så småningom 30 rapporter. Flera av dessa kom senare i tryck i tidskrifter eller i de två böcker som publicerades:

Sjöberg, L. (Ed.). (1982). *Risk och beslut. Individerna inför samhällsriskerna*. (Risk and decision. The individual facing societal risks). Stockholm: Liber.

Sjöberg, L. (Ed.). (1987). *Risk and society. Studies in risk taking and risk generation*. Hemel Hempstead, England: George Allen and Unwin.

De ursprungliga riskrapporterna skrevs av forskare från många discipliner inom samhällsvetenskap och humaniora. De har inte varit tillgängliga sedan början av 80-talet. Nu har vi emellertid skannat in dem och lagt ut dem på nätet där de kan laddas ner av alla intresserade, se www.dynam-it.com/risk. Här följer en lista över rapporterna:

- Report 1_76 Riskprojektet en presentation. L. Sjöberg, T. Thedéen & P. Moding.
Report 2_76 Risker och olycksrapportering. Några reflektioner med utgångspunkt från svenska massmedias rapportering av aktuella fall. A. _ C. Blomkvist & L. Sjöberg.
Report 1_77 Some aspects of decisions under risk and uncertainty. T. Thedéen.
Report 2_77 Strength of belief and risk. L. Sjöberg.
Report 3_77 Risks of road transportation from a psychological point of view. O. Svenson.
Report 4_77 Man _ A biological being or a technological mistake? A need to decide how to make decisions. G. Goude.
Report 5_77 Tidningsbevakningen av remissvaren till AKA_utredningen. P. A. Andersson & P. Hertzman.
Report 6_77 Kognitiva aspekter på riskbedömningar och tid. M. Björkman.
Report 7_77 Värden och mätning av värden. A. _ C. Blomkvist.
Report 8_77 Presentation av risk. T. Thedéen.
Report 9_77 Några tankar om hur en debatt om risker, t ex kärnkraftdiskussionerna, kan uppstå och sprida sig. P. Moding.
Report 10_77 The politics of determining socially acceptable levels of risk. L. J. Lundqvist.
Report 11_77 Om studiet av riskgenerering i samhället och av hur risker kan avvärdas. K. Ekholm.
Report 12_77 Decision making in groups. B. Brehmer.
Report 13_77 Historiskt perspektiv på riskpanoramata i ett föränderligt samhälle. B. Odén.
Report 14_77 Summaries of the first fifteen reports of the risk project.
Report 15_77 The spruce budworm and Nova Scotia Forest Industries. H. Routledge & R. Aurell.
Report 16_77 Tekniska katastrofer som lett till forskning. J. Hult.
Report 17_77 Spridning av vetenskaplig information till allmänheten. M. Cronholm & R. Sandell.

Risknytt

Nyhetsblad från
Riskkollegiet - svensk
föreningen för
riskvetenskap

Redaktion -
Kollegiets styrelse:

Ordförande och
ansvarig utgivare:

Olof Söderberg

Vice ordförande:

Ann Enander

Kassör:

Stefan Backe

Övrig ledamöter:

Niklas Möller (*dokto-
randombud*)

Peter Stern

Suppleanter:

Ulf Bäverstam

Marie Haag Grönlund

Dick Hedberg

Tina Isaksson (*sekre-
terare*)

Titus Kyrklund

Redaktör:

Marie Haag Grönlund

Kansli:

Sigbladh Administration

HB, Box 10022, 181 10

Lidingö

E-post:

[riskkollegiet@riskkollegi](mailto:riskkollegiet@riskkollegiet.nu)

et.nu

Tel: 08-731 43 95

Fax: 08-731 43 99

Postgiro: 63 58 95-6

Webbredaktör:

[marcus.abrahamsson@](mailto:marcus.abrahamsson@brand.lth.se)

brand.lth.se

Webbplats:

www.riskkollegiet.nu

Report 18_77 Risk_taking behaviour and the law relating to health and safety at work in Great Britain. D. R. Miers.

Report 19_77 Asbest debatt, larm och åtgärder. En studie i de politiska aktörernas behandling av en arbetsmiljörisk . L. Nordfors.

Report 1_78 Riskanalysens risker. L. Sjöberg.

Report 2_78 Företagsbeslut och konsumentrisker. En utvärdering av blandekonomin med ett konsumentperspektiv. S. Bergström.

Report 3_78 Valuation of personal injuries. A comparison of explicit and implicit values. B. Juås & B. Mattsson.

Report 4_78 Public transportation, fears and risks. A.C. Blomkvist.

Report 5_78 Skattning av risk. B.Palmgren.

Report 6_78 När det etablerade manssamhället angrep livets grundvalar i nordvärmåland. L. Lundin.

Report 7_78 Människors oro. H. Lyttkens.

Report 1_79 A theory of science view of risks in scientific research and technological development. M. Mussachia.

Report 2_79 Tankar om risk och miljö. E. Selin.

En retrospektiv kommentar finns även att ladda ner på denna sajt, liksom en bibliografi över min riskforskning som på ett eller annat sätt kan betraktas som en spin-off av projektet.

Lennart Sjöberg

personal home page <http://www.hhs.se/CFR/Publications/Publ+Sjoberg.htm>

Kommande möten

Årsmöte

Riskkollegiets årsmöte äger rum den 15 april 2004 på eftermiddagen. Kallelse med exakt tid och lokal kommer inom kort. Förutom sedvanliga årsmötesförhandlingar blir det ett seminarium på temat "Kriterier för tolerabel risk - behövs det?". Medverkan har utlovats av företrädare för Intressentföreningen för processäkerhet och för Räddningsverket.

Nya medlemmar

Nya medlemmar i Riskkollegiet är Olof Holmer, Pierre Palmberg, Robert Malmgren, Birgitta Flensburg, Tommy Hansen, Ing-Marie Olsson, Gert Swenson, Tomas Öberg, Agne Mattsson, Pi Högberg, Krister Lundström, Boel Berner, Alf Rosberg, Viveca Johansson, Mira Andersson Ovuka

risk kollegiet

svensk förening för riskvetenskap